

СТАНОВИЩЕ

Относно конкурс за заемане на академична длъжност “професор” в професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата (Социология – историческа социология), обявен в ДВ, бр. 32 от 09.04.2024 г.

Единствен участник: **доц. д.с.н. Мартин Иванов Иванов**, преподавател в Катедра Социология, ФФ на СУ “Св. Климент Охридски”.

От: **проф. д-р Боян Ивайлов Знеполски**, Катедра Социология, ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Преглед и оценка на публикациите

Основният труд на доц. Мартин Иванов, върху който ще се фокусира становището ми, е “Бившите хора” на концлагерна България”. Монографията на Мартин Иванов е мащабна, систематична, задълбочена и концептуално добре обоснована реконструкция на съдбата на стотици хиляди български граждани, които след 9 септември 1944 г. попадат в категорията на така наречените “бивши хора”. Изследването е посветено следователно на една изключително важна тема, важна не само от историческа гледна точка – да не бъдат забравени многобройните жертви на комунистическия режим и съответно неговите репресивни механизми и стратегии, но и от социологическа гледна точка – да бъдат очертани профила и границите на една колосална социална трансформация, която настъпва именно посредством политическите репресии, извършвани върху представителите на “вражеската” класа. В този смисъл, напълно в унисон със своята амбициозна изследователска задача, монографията на Мартин Иванов е изградена като историчеко-социологическо изследване, което, основано върху анализа на десетки индивидуални случаи, успява: 1) да реконструира съдбата на няколко поколения български граждани, имащи класово неблагоприятен произход от гледна точка на комунистическата власт; 2) да покаже как след 9 септември 1944 г. се извършва драстична подмяна на елитите в българското общество чрез физическото заличаване или социалното декласиране на “бившите” буржоазни елити; 3) да очертае един политически провокиран и поддържан социален разлом между “бившите” и “настоящите” хора, който с различна степен на бруталност и интензивност продължава да определя общата атмосфера и индивидуалните биографични траектории в българското общество до самия край на комунистическия режим през ноември 1989 г.

Монографията “Бившите хора” на концлагерна България” е разделена на две основни части, отговарящи на две взаимосвързани проблематики: от една страна, формите на репресия и дискриминация, упражнявани върху “бившите хора”; от друга страна, стратегиите на жертвите за съпротива, оцеляване и адаптиране към новия режим и новото общество. Първата част започва с проследяване на различните форми на физическа саморазправа с “бившите хора” – убийствата без съд и присъда непосредствено след 9 септември, присъдите на Народния съд, хилядите, преминали през комунистическите лагери –, за да премине след това към привидно “по-меките” форми на дискриминация. Приносът на монографията е в това, че поставя акцента именно върху разнообразните форми на дискриминация – отнемането на имуществото, изселванията, уволненията, възпрепятстването на професионалното развитие, отнемането на правото на достъп до висше образование, отнемането на правото да се пътува в чужбина и т.н. Тези форми на дискриминация в по-голяма степен от физическите репресии допринасят за смазването на “класовия враг”, понеже именно чрез тяхната масовост и трайност (както изтъква авторът, в една или друга форма, в една или друга степен те съпровождат режима от началото до края му) се извършва социалното декласиране и маргинализиране, психическото и морално сломяване на “бившите хора”, които са превърнати в обезверени и обезличени поданици на режима. Личните свидетелства на многобройните жертви, които, цитирани от автора, изпълват страниците на монографията, свидетелстват за една репресивна власт толкова по-могъща и страшна, колкото е лишена от ясни принципи и правила, власт, която до голяма степен е подчинена на личния произвол на властващите, на техния субективизъм и на случайността. Става дума за власт, чиято системност и методичност парадоксално е усилена от произвола и субективизма на онези, които разполагат с нея и я упражняват.

Във втората част на монографията, напълно уместно с оглед на историческата ситуация, на организираната въоръжена съпротива срещу комунистическия режим, представена най-вече от горянското движение, е отделено сравнително малко място. Оцеляването и адаптирането на “бившите” към новите социални условия зависи от техните собствени усилия, от съпричастността на техните семейства, от няколкото останали приятели. Деструктивните ефекти от репресиите на комунистическия режим се изразяват

именно в това, че те разделят и атомизират потърпевшите, разбиват солидарността и съпричастността, разрушават някогашните социални връзки. По този начин собственото просъществуване се оказва изправено пред трудно разрешими морални дилеми: да се противопоставиш решително на режима и да загинеш; да се изолираш в свой собствен свят и да водиш маргинално и изпълнено с лишения съществуване; да сътрудничиш умерено на режима и да получиш сравнително добри шансове за професионална реализация; да се отдадеш изцяло на режима и да береш плодовете на неговата благосклонност. В монографията подобни дилеми не са формулирани експлицитно, те се появяват на фона и в хода на представените житейски истории и самият автор, съвсем обосновано, не бърза да раздава присъди, да привилегирова един избор пред друг. Мартин Иванов оставя впечатлението, че според него преди всичко режимът е отговорен за ситуацията, в която поставя “бившите” – ситуацията на жертви. Въпреки това анализите на автора подсказват, че отговорността на режима не лишава от отговорност и самите жертви, които дори в тежки житейски условия не губят свободата си на избор. Именно този индивидуален морален избор разделя и разграничава биографичните траектории на “бившите”.

Бележки, коментари и въпроси

Като всяко амбициозно и мащабно изследване, монографията на Мартин Иванов поражда някои бележки, както и редица коментари и въпроси. Ще посоча някои от тях. Чисто композиционно, струва ми се, че анализът на резултатите от изследването на Петко Симеонов и неговия екип от 1986 г. “Градът и селото-86”, което по своя замисъл, методология и стил е доста ралично от изложението в монографията на Мартин Иванов, би трябвало като цяло да намери място сред приложенията към книгата. Също от гледна точка на композицията, би трябвало главата за “буржоазните лекенца”, за “бояджиите” да бъде по-голяма и в нея да бъдат посочени поне няколко типични индивидуални траектории. В монографията на Мартин Иванов на тази категория са отделени едва няколко страници (с. 294-298), сякаш за да не бъде опетнена паметта на “бившите” – опасение, което е неоснователно с оглед на цялостния дух на книгата. От методологическа гледна точка – Мартин Иванов съвсем уместно използва евристичните възможности на сравнителния метод, но сравненията между българската ситуация и ситуацията в СССР може би не са толкова показателни и

полезни, както впрочем установява и самият автор, колкото биха били сравненията между България и други по-малки, по-близки по мащаб и историческа съдба страни от съветския лагер. Също от методологическа гледна точка – понякога авторът като че ли се предоверява на своите респонденти и на авторите на мемоари, приемайки сякаш, че трудно можем да се усъмним в казаното от жертвите. Но в социологическата литература е известно понятието за “биографична илюзия”, въведено от Пиер Бурдийо, който разглежда автобиографичния разказ като “изкуствена смислова конструкция”, а разказващия този като “идеолог на собствения си живот”. В този смисъл автобиографичните разкази, дори когато са разкази на жертви на политически репресии, трябва да бъдат интерпретирани предпазливо и с критическа дистанция.

Академични приноси и постижения на Мартин Иванов

Монографията на Мартин Иванов “Бившите хора” на концлагерна България” представлява новаторско, систематично и детайлно изследване – чрез прилагането на качествени изследователски методи, както и чрез вторичен анализ на резултати от количествени социологически проучвания – на съдбата на стотици български граждани, изследване, което обаче е показателно за съдбата на стотици хиляди техни съграждани през годините на комунистическия режим. Основен принос на монографията е внимателната и прецизна категоризация на различните механизми на репресия и дискриминация на “бившите” хора. През съдбата на жертвите, през личните биографични свидетелства авторът същевременно разкрива и основни черти на репресивния апарат на комунистическия режим. Безспорен принос на монографията на Мартин Иванов е това, че запазва субектността на “бившите” хора и разкрива богатството от индивидуални съдби – подлагани на сходни репресии, “бившите” хора правят различни морални избори, взимат различни решения, което определя и биографичната им троектория. В методологически план принос на Мартин Иванов е подлагането на съмнение на архивите на ДС, с които разполага Комисията по досиетата и които в много случаи не представляват непосредствено надежден източник на информация. Накрая, но не и по важност, монографията на Мартин Иванов е написана много добре, тя е приятна за четене, дори увлекателна, което доказва, че академичните публикации не е необходимо да

бъдат написани в тежък административен стил или да са претоварени с технически термини, за да докажат своята научна стойност.

Документацията по кандидатстването за конкурса, приложена от доц. д.с.н. Мартин Иванов, е напълно показателна за академичните достойнства на кандидата. Многобройните публикации, големият брой публикации (16 бр.), включени в конкурса, големият брой цитирания, участия в научни конференции, научни проекти и пр. придават допълнителна тежест на приносите, посочени по повод на монографията “Бившите хора” на концлагерна България”.

Приносите, посочени в документите за кандидатстването, описват реалистично, адекватно и подробно приносите на автора.

Заклучение

Високите научни качества и приноси на научните публикации, както и личните ми впечатления от кандидата, ми дават основание без всякакво колебание да препоръчам на уважаемите членове на научното жури да гласуват единодушно с ДА доц. д.с.н. Мартин Иванов Иванов да заеме академичната длъжност “професор” в Катедра Социология на СУ “Св. Климент Охридски” – професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Социология – историческа социология).

София, 19.08.2024 г.

Проф. д-р Боян Знеполски

